

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕВІАНТНО-ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті здійснений аналіз особливостей девіантно-протиправної поведінки неповнолітніх, охарактеризовано статистичні дані стосовно їх злочинності, виявлено причини такої поведінки та шляхи вирішення окресленої проблеми.

Ключові слова: девіантна поведінка, протиправна поведінка, неповнолітні, діти, сім'ї в складних життєвих обставинах.

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку Україна переживає історичну епоху, яка характеризується політичною та економічною кризою, реформуванням законодавчої бази усіх галузей суспільного життя, реорганізацією системи державного та регіонального управління. Усі ці процеси впливають на матеріально-фінансове благополуччя людей, їх фізичне здоров'я та соціально-психологічний стан. Відтак прослідковується зубожіння населення, відсутність цивілізованих ринкових відносин; зростання у суспільстві соціальної напруги, високий рівень безробіття, зокрема серед молоді. Все це призводить до переоцінки життєвих цінностей та установок, зміни уявлення про соціально допустиму поведінку людей.

Особливо гостро зміни в соціально-економічній сфері впливають на підростаюче покоління. На фоні економічної та соціальної депривації все більша кількість неповнолітніх стають схильними до девіантної та протиправної поведінки [5, с. 6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, присвячених цим питанням, дає можливість стверджувати, що проблема девіантної та протиправної поведінки неповнолітніх завжди актуальна, адже від того, як вона вирішується, залежить моральний стан кожної особистості і суспільства в цілому.

Сучасні, зарубіжні і вітчизняні вчені (С. Белічева, З. Зайцева, Л. Любіна, Ю. Клейберг, Н. Максимова, В. Оржеховська) у своїх дослідженнях аналізують генезу відхилень у поведінці неповнолітніх, розкривають соціально-психологічні характеристики підлітків, яким властиві девіації у поведінці. Серед дослідників, роботи яких присвячено вивченню причин девіантних форм поведінки підлітків заслуговують на увагу наукові доробки М. Алемаскіна, В. Баженова, А. Белкіна, В. Гіндікіна, Л. Завацької, С. Зінченко та інших. У дослідженнях з даної проблеми вчені розкривають шляхи й способи попередження та усунення девіантної та протиправної поведінки.

Таким чином, проблема девіантної та протиправної поведінки неповнолітніх є актуальною проблемою сучасності і потребує в першу чергу, теоретичного обґрунтування та соціально-педагогічного аналізу особливостей її причин та проявів. Тому **метою статті** є соціально-педагогічний аналіз причин девіантної та протиправної поведінки неповнолітніх в Україні.

Результати теоретичного дослідження. Поведінка, що відхиляється від соціальної норми, система вчинків людей, соціальних груп, які суперечать соціальним принципам або визнаним шаблонам і стандартам поведінки, відхилення від загальноприйнятих правил у результаті соціальної дезорієнтованості особистості, ослаблення її соціальних зв'язків із суспільством визначена науковцями як девіантна поведінка. У даній статі ми акцентуємо увагу на протиправній поведінці неповнолітніх як формі девіації, серед основних причин якої є неблагополуччя сім'ї та недоліки навчально-виховного процесу в освітньому закладі.

Протиправна поведінка підлітків (правопорушення) – це суспільно шкідливе діяння (у формі дії, або бездіяльності) дієздатного суб'єкта, що суперечить вимогам правових норм. Сутністю протиправної поведінки є також свавілля особи або зазіхання на свободу інших осіб.

Основні причини та прояви вищезазначеної поведінки визначаються впливом сім'ї. Характер стосунків між батьками, між батьками та дітьми, дисгармонія в сім'ї є чинниками, що визначають агресивну поведінку дітей. Неблагополуччя сім'ї, педагогічна нездатність батьків часто формують та систематично підтримують ненормативну поведінку дитини. "Неблагополучна сім'я може справляти безпосередній руйнівний вплив на формування особистості, перешкоджає її нормальному розвитку" [3, с. 133].

Зокрема, в неблагополучних сім'ях часто спостерігається жорстоке поводження з дитиною, недбале ставлення, бездоглядність, насильство, експлуатація, втягування її у жебрацтво або протиправну діяльність, заохочення дитини до споживання алкоголю, наркотичних речовин. Найчастіше в таких сім'ях батьки не підтримують зв'язок зі школою. У позашкільний час діти з неблагополучних сімей належать самі собі, не охоплені організованою позашкільною діяльністю.

На жаль, на сьогоднішній день в Україні збільшується кількість неблагополучних сімей. Тому є зрозумілою увага науковців до їх проблем. Узагальнюючи визначення більшості учених, зазначимо, що неблагополучна сім'я, – це сім'я, яка через ті чи інші причини повністю або частково втратила свої виховні функції. Це створює несприятливі умови для виховання дітей.

До неблагополучних сімей, які спричиняють важковиховуваність дітей і як наслідок їх девіантно-протиправну поведінку належать:

– сім'ї, де батьки – алкоголіки, наркомани – ведуть аморальний спосіб життя. У таких сім'ях формування особистості дитини спотворюється. Вона народжується слабкою, хворобливою, страждає на

нервово-психічні захворювання, росте без турботи, опіки, не має найнеобхіднішого для забезпечення нормальної життєдіяльності;

- сім'ї соціального ризику – це соціально незахищені сім'ї, які потребують підтримки соціальних служб. Ці сім'ї не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов. Як правило, це малозабезпечені, багатодітні сім'ї, сім'ї, які мають дітей-інвалідів, батьків-інвалідів, а також сім'ї з неповнолітніми матерями;

- сім'ї конфліктні, де постійно відбуваються конфлікти між батьками, батьками і дітьми. В умовах конфліктної сім'ї дитина набуває негативного досвіду спілкування, відчуває вороже ставлення батьків один до одного. Вона зневірюється в можливість існування дружніх і довірливих стосунків між людьми. В конфліктній сім'ї дитина не засвоює загальнолюдських норм та цінностей, у неї формуються суперечливі почуття до своїх батьків, а інколи навіть і вороже ставлення до них. У конфліктній сім'ї через чвари між батьками дитина зазнає сильних психологічних травм. Якщо конфлікти в сім'ї відбуваються постійно, то вони здатні розхитати нормальну психіку дитини;

- сім'ї асоціальні, члени яких конфліктують з морально-правовими вимогами суспільства, схильні до правопорушень;

- сім'ї неповні, коли дитину виховує один з батьків, переважно мати. Виникають вони здебільшого внаслідок розлучення подружжя, смерті одного з батьків, позбавлення батьківських прав тощо. У таких сім'ях спілкування з дітьми збіднене, часто вони відчувають труднощі побутового характеру, психологічний дискомфорт, тому нерідко їм не вистачає врівноваженості, доброзичливості, натомість діти виявляють надмірну роздратованість, байдужість;

- сім'ї, зовні благополучні – систематично припускаються серйозних прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість (сім'ї, де стосунки з дітьми є формальними; відсутня єдність у вимогах до дитини, наявні бездоглядність, надмірна батьківська любов або суворість у вихованні, застосовуються фізичні покарання тощо).

За статистичними даними Міністерства соціальної політики, простежується збільшення кількості неблагополучних сімей. Станом на 2011 рік неблагополучних сімей було близько 240 тис., у 2012 році цей показник зріс до 305 тис., а в 2013 році кількість неблагополучних сімей становила понад 453 тис. [2, с. 64].

Таким чином, за три роки кількість неблагополучних сімей збільшилась майже вдвічі. Це свідчить про необхідність активізації соціально-педагогічної роботи з цими сім'ями, і особливо зміщення акцентів у такій діяльності в бік психотравмуючих впливів на дитину, які і зумовлюють появу у неї небажаних або дефективних якостей і негативних форм поведінки.

Девіантна та протиправна поведінка пов'язана насамперед з такими особливостями психіки неповнолітніх, як підвищена навіюваність, не сформованість життєвих орієнтацій, юнацький негативізм, наслідування поведінки дорослих людей. Саме підлітки групи ризику (діти з неблагополучних родин або позбавлені батьківського піклування) підтверджують відому істину, що лінощі – матір усіх пороків: більшість з них втратили зацікавленість у навчанні, роботі, їх приваблює сфера беззмістовного дозвілля – тусовки у під'їздах, випивки, азартні ігри тощо. У них відсутні або нерозвинуті соціальні навички, немає достатньої освіти, виховання. І як результат, у них здобувають авторитет особи, які ведуть асоціальної спосіб життя і штовхають підлітка до здійснення правопорушень. Для підлітків групи ризику характерне своєрідне, за визначенням вчених, "інформаційно-комунікативне хобі", що означає їх специфічні інтереси, не пов'язані з навчанням або працею.

А відтак, іншою не менш важливою причиною формування девіантної поведінки дітей є недостатній рівень виховної роботи у загальноосвітніх закладах. Це зумовлено переваженістю програм навчальним матеріалом, який учень не може засвоїти, що породжує негативізм, опір, намагання "втєкти" від навчальної діяльності, почуття власної неповноцінності; прояви негативізму з боку вчителів-вихователів до учнів з моральними вадами; недостатній рівень педагогічної культури педагогів-вихователів; невміння враховувати потреби та інтереси дітей; ізоляція, відсторонення від цікавих колективних справ тощо.

Отже, серед причин формування протиправної поведінки дітей більшість науковців називають неблагополуччя родини, відсутність піклування з боку батьків і наявність недоліків у навчально-виховній роботі сучасної школи. Це красномовно підтверджують статистичні показники Міністерства внутрішніх справ України стосовно протиправної поведінки неповнолітніх. Так, кількість осіб, які перебували на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей, в 2011 році становила 16971. З цієї кількості дітей не працювали і не навчалися – 2932 особи. Усього засуджених у 2012 році було 14213 неповнолітніх, у 2013 році – 8308 неповнолітніх. Серед них – понад 50% ніде не працювали і не навчалися [4, с. 53].

Умови і специфіка життя неповнолітніх впливають на ті види злочинів, які вони найчастіше скоюють. Проаналізувавши основні показники стосовно правопорушень неповнолітніх в Україні за три останні роки маємо: чисельність виявлених неповнолітніх, які підозрювались у скоєнні злочинів у 2011 році становила 13655 осіб, в 2012 році – 10706 осіб, в 2013 році – 7360 осіб. З них підозрювались в умисному вбивстві у 2011 році – 55 осіб, у 2012 році – 50 осіб; у 2013 році – 31 особа. Підозрюваних в умисних тяжких тілесних ушкодженнях: у 2013 році – 103 особи; у 2012 році – 103 особи; у 2013 році – 45 осіб [4, с. 54].

Як свідчать статистичні дані Державної судової адміністрації України, крадіжки серед неповнолітніх є досить популярним видом злочину і тому засуджених за скоєння крадіжок є набагато більше ніж за інші види злочинів: у 2011 році – 5602 особи, у 2012 році – 5975 осіб, у 2013 році – 3510 осіб. З числа найбільш актуальних злочинів, за які засуджені неповнолітні є: грабіж, розбій, злочин проти безпеки руху та експлуатації транспорту, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення [4, с. 55].

Проте, як свідчить статистика чисельність виявлених неповнолітніх, які підозрювались у скоєнні злочинів і були засуджені має тенденцію до зменшення. Це пояснюється ефективною профілактикою правопорушень у середовищі неповнолітніх, а також зменшенням кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (згідно статистичних показників: 2011р. – 95956 осіб; 2012 р. – 92865 осіб; 2013р. – 907720 осіб) за рахунок збільшення кількості прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу де такі діти знаходили свою сім'ю. За статистичними даними Міністерства соціальної політики у 2013 році кількість дітей у прийомних сім'ях досягла 7579 осіб, у дитячих будинках сімейного типу 5890 дітей.

Проте спостерігається тенденція до зменшення кількості усиновлених дітей. Зрозуміло це є наслідком погіршення соціально-економічної ситуації в Україні. В 2011 році, за даними Міністерства соціальної політики, було усиновлено – 4416 дітей, у 2012 році – 4079, у 2013 році – 3732 дітей. Але в окремих регіонах навпаки кількість усиновлень була стабільною, або навіть мала позитивну тенденцію, зокрема у Чернігівській області усиновлено у 2011 році 14 дітей, а у 2012 році 23 дитини [2, с. 12].

Вивчення сімейної і соціальної життєвої ситуації неповнолітніх, які потрапили у статистичні звіти Міністерства внутрішніх справ України свідчать про те, що частина з них виховувались у неблагополучних сім'ях, значна кількість належали до категорії соціальних сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. Що є цілковитим підтвердженням впливу неблагополуччя сім'ї, та соціального середовища на тип і форму поведінки неповнолітніх.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, родинне неблагополуччя, відсутність батьківського піклування, недоліки у роботі освітніх закладів зумовлюють формування девіантної та протиправної поведінки дітей. Перспективними у плані подолання причин девіантної та протиправної поведінки дітей вважаємо такі заходи як: посилення допомоги сім'ї, яку може надавати соціальний педагог освітнього закладу, фахівці соціальних служб для сім'ї дітей та молоді та інших державних органів і установ; активізація зв'язків сім'ї, соціального педагога та представників поліції; здійснення профілактичної роботи з неповнолітніми; тісна співпраця школи з сім'єю, а саме соціального педагога, психолога, класного керівника; збільшення спектру зайнятості неповнолітніх у вільний від навчання час.

Використані джерела

1. Алексєєнко Т.Ф. Соціальна педагогіка : словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. – Вінниця : Планер. – 2009. – 542 с.
2. Калачова І.В. Державна служба статистики України. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. : статистичний бюлетень / І.В. Калачова. – К., 2014. – 79 с.
3. Капська А.Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : Навч. метод. посібник / А.Й. Капська. – К. : УДЦССМ, 2001 с.
4. Кармазіна О.О. Державна служба статистики України. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. : статистичний бюлетень / О.О. Кармазіна. – К., 2014. – 205 с.
5. Макарычева Г.И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей / Г.И. Макарычева. – СПб. : Речь, 2007. – 368 с.

Zavatska L.M., Lutchenko A.V.

SOCIAL AND EDUCATIONAL ANALYSIS OF THE PECULIARITY OF JUVENILES' DEVIANT ILLICIT BEHAVIOR

At the present stage of socio-economic development, Ukraine is experiencing a historical period, which is characterized by political and economic crisis, reforming the legal framework of all sectors of public life, reorganizing the system of state and regional administration.

Changes in socio-economic sphere affect the younger generation particularly acutely. Against the backdrop of economic and social deprivation an increasing number of minors are prone to deviant and unlawful behavior. Analysis of recent research and publications devoted to this issue makes it possible to say that the problem of deviant and unlawful behavior of minors is always current because the morale of every person and of society in general depends on how it is solved. The main causes and symptoms of the above behavior are determined by the influence of the family. Distress of the family, parents' pedagogical inability, presence of deficiencies in the educational work of the modern school regularly and often form support abusive behavior of the child. According to statistics of the Ministry of Social Policy, there is an increasing number of dysfunctional families. This indicates the need to enhance social and educational work with these families, and especially such a shift in activity toward the traumatic impact on the child, and which cause the emergence of her unwanted or defective qualities and negative behavior.

The study of family and social life situation of minors, who are in statistical reports of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine indicates that some of them were brought up in dysfunctional families, a significant number were classified as social orphans or children deprived of parental care. That is a complete confirmation of the impact of distress family and social environment on the type and form of minors' behavior.

Key words: *deviant behavior, illegal behavior, juveniles, families in difficult circumstances.*

Стаття надійшла до редакції 24.11.2015